

Ольга Брель (Чигирин), старший науковий співробітник відділу «Музей Б.Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»
Яніна Діденко (Чигирин), учений секретар, Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Гетьманська столиця Чигирин: перші кроки в історії

Сьогодні Чигирин – невеличке містечко, районний центр Черкаської області. Але в XVII ст. у цьому місті вирішувалась доля не лише України, але й деяких країн Європи.

В історичних джерелах згадки про Чигирин з'являються у другій половині XVI ст. За деякими відомостями, вже в 1532 р. польський король і великий князь литовський Сигізмунд I Старий віддав фортецю Чигирин черкаському старості Остафію Дашкевичу¹. Д.Н.Бантиш-Каменський у своїй праці «История Малой России», посилаючись на роботу Г.Енгеля «Украинская история», зазначає, що «Дашкович получил от Сигизмунда, сверх многих подарков, небольшую крепость, казаками Чигирином названную»². За ревізією Черкаського замку 1552 р. Чигирин згадується серед інших як вартовий пункт неподалік замку: «на Тясмени у Чигирина в осьми милях от замку...»³. Як твердять краєзнавці Ф.Непийвода і М.Пономаренко, у 1574 р. в історичних джерелах згадано про чигиринського жителя, козака Тишка Волевача. Хоча конкретної вказівки на джерело інформації автори не подають. За їх же даними, наприкінці 70-х років XVI ст. Чигирин тяжко постраждав внаслідок ординського наскоку, але його було відбудовано. В описі походу гетьмана Язловецького 1577 р., що його подає польський історик Папроцький, згадується Чигирин – «замок новий, котрий звать Китайгородок»⁴. У літописі Граб'янки є цікава згадка про те, що коли у 1578 р. польський король Стефан Баторій проводив козацьку реформу, то «опріч давнього старовинного міста складового Чигирина, віддав низовим козакам для пристанища ще й місто Терехтемирів з монастирем»⁵.

У травні 1589 р. польський король Сигізмунд III окремим привілеєм дозволив черкаському старості Олександру Вишневецькому «...закласти місто і збудувати замок на пустому урочищі і городищі, яке називають Чигирин»⁶. У тому ж привілеї визначено права і обов'язки міщан, їх прибутки, встановлено межі міста.

15 жовтня 1592 р. місту Чигирину було надано Магдебурзьке право, згідно якого жителі Чигирина були незалежні від старостинської адміністрації, мали свій суд і свою раду, яка вирішувала справи міського життя. Ремісники об'єднувалися в цехи; спеціальний статут забезпечував їх права і обов'язки. Місту дозволялося проводити дві ярмарки на рік і тижневі торги. Також в документі зазначалося: «До цього теж тому місту нашому Чигирину, цим же листом нашим до права їх надаємо печать міську, герб – три стріли, такі печаті для здійснення прав міських міщани наші чигиринські, вони самі і потомки їх, уживати мають»⁷.

Видання відповідного королівського універсалу було само по собі свідченням того, що Чигирин став значним військово-адміністративним і торговельно-ремісничим центром.

Прикордонне положення міста спричинило те, що магдебурзьке право в Чигирині обмежувалося перш за все правами старости, який був комендантом фортеці та збірником державних податків. Значна доля прибутків та повинностей йшла на користь фортеці та на її озброєння, що не давало можливості конкретно розмежувати міське самоуправління та владу старости як коменданта фортеці – виникала можливість останньому зловживати своїми обов'язками. Тим більше, що до компетенції старости в Чигирині переходили всі господарські справи без будь-якого впливу магістрату. Жителі Чигирини змушені були «з домів і осад своїх, для оранки замкової, на пригін з сохою, на жнива з серпом, на сінокіс з косою, також на потреби замкові ходити»⁸.

Члени органів самоуправління вибиралися щорічно в раніше визначений день всіма жителями, що підлягали магдебурзькому праву. Виборчим правом користувалися особи у віці від 25 до 90 років, які володіли «осілістю» в місті (нерухомим майном). Райці обиралися на один рік, колегія райців обирала голову – бурмістра. Рада займалася податками, розподілом повинностей серед міщан, патрульно-міліційною службою⁹.

Про Чигирин знаходимо згадку у щоденнику Еріха Лясоти фон Стеблау – відомого австрійського дипломата і мемуариста, посла імператора Рудольфа II Габсбурга на Запорізьку Січ. 1 червня 1594 р. він зазначає: «До одного острова на лівій стороні, навпроти Білобережжя, яке розміщене справа на материку і біля якого існує брід через Дніпро. За дві милі звідти на рівнині над рікою Тясмином лежить нове королівське містечко Чигирин, що належить корсунському староству». 8 липня, проїхавши через Чигирин, Еріх Лясота відзначив, що місто «підвідомче в даний час якомусь Даниловичу»¹⁰. Говорячи, що Чигирин є новим королівським містом, Лясота певно мав на увазі, що воно лише два роки тому отримало магдебурзьке право. Те, що мандрівник пише про Даниловича «якийсь», зумовлено, очевидно, тим, що Лясота був іноземцем, не дуже знайомим з реаліями Речі Посполитої.

«Якийсь» Данилович (1570 – 1628 рр.) насправді був представником відомого магнатського роду. Він обіймав важливі державні посади: крайчий коронний (1600 р.), львівський каштелян (1612 р.), руський воєвода (1613 р.), староста белзький, корсунський, чигиринський, бузький. Ян Данилович від імені уряду Речі Посполитої був одним із авторів Вільшанської (1617) та Роставицької (1619) угод. У 1620 р. підготував енергійну оборону воєводства Руського від турків, однак, як відомо, турки розбили під Цецорою військо гетьмана Жолкевського, загинув і сам гетьман¹¹.

Отримавши у 1597 р. Корсунське староство, Ян Данилович, вірогідно, для постійного управління справами назначив у міста своїх намісників і підстарост, а сам залишався проживати у своєму родовому гнізді – місті Олеську. До Корсунського староства входили і чигиринські землі¹².

Всі укріплення на той час підлягали ревізіям, або «люстраціям», що давало можливість уряду Речі Посполитої мати певне уявлення про оборонну міць держави. За Яна Даниловича Чигирин підлягав люстраціям у 1616 і 1622 роках¹³. Згідно з люстрацією 1616 р., міщани Чигирини мали ті ж повинності, що й корсунські. Оренда від млинів, мита і корчми давала 1000 флоринів. Будинків на той час у Чигирині було 560¹⁴.

У 1622 р. знову була проведена люстрація Корсунського староства. В ній зазначено: «Місто Чигирин нічого не дає, так як для міщан ще не закінчився термін звільнення їх від повинностей. Оренда з млина і за горілку – 500 флоринів»¹⁵. Як бачимо, дохід староству від Чигирина у 1622 р. впововину менший проти 1616 р., що, напевно, може свідчити про спад виробництва.

В 30-х роках XVII ст. Чигирином заволодів рід могутніх магнатів Конецпольських, сваволя яких спонукала козаків скаржитися на великі кривди.

Розквіт Чигирина припав на період гетьманування Б.Хмельницького 1648 – 1657 рр. Саме тоді він став гетьманською столицею, і одночасно, столицею всієї незалежної Української козацької держави. На той час Чигирин стояв в одному ряду з найбільшими містами тогочасної України: Києвом, Львовом, Кам'янець-Подільським та ін.

Після смерті Богдана Хмельницького Чигирин був столицею гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері та П. Дорошенка. У 1676 р., зі зреченням останнього від гетьманської булави, Чигирин перестав бути головним містом Української козацької держави. Після зруйнування міста в результаті другого Чигиринського походу турків у 1678 р. розпочався період його занепаду.

У трактаті, заключеному у 1686 р. в Москві між Росією і Польщею, Чигирин згадується в числі інших міст, розорених війною, які залишаються пустками. За Прутським договором Чигирин переданий Польщі і зроблений з оточуючими поселеннями староством. В кінці XVIII ст. чигиринці, подібно іншим містам і містечкам малоросійським, стали клопотатися про відновлення їх попередніх прав¹⁶. Внаслідок чого у 1792 р. королем Станіславом Августом їм була видана поновлююча грамота, якою місто було оголошено вільним і попередні права його відновлені в тій мірі, як це узгоджувалося із затвердженим на сеймі в тому ж р. положенням про вільні міста Польщі. «Усіх релігій і сповідувачів християнських людям вольним, як місцевим, так і заграничним, вольність в тому місці поселення косяголи і церкви будувати і переваги міського проживання дозволяємо»¹⁷. Цією ж грамотою підтверджений старовинний герб Чигирина, даний йому у привілеї 1592 р.

У 1797 р. проходить адміністративна реформа, в результаті якої Чигирин був відділений від староства і призначений повітовим містом Київської губернії¹⁸.

Список літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Черкаська область / Ред. кол. Стешенко О.Л. (голова редколегії), Гольцев Є.М., Горкун А.І. та ін.. – К., 1972. – С. 656.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д.Н. Бантыш-Каменский. – К.: Час, 1993. – С.70.
3. Михайлюк Ю.М. Південна Київщина в 60-х роках XIV – 60-х роках XVI ст.: державне управління і громадське самоврядування / Ю.М.Михайлюк. – Черкаси: «Вертикаль», 2011. – С.162.
4. Мицик Ю.А. Чигирин – гетьманська столиця / Ю.А.Мицик. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С.13.
5. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки. – К.: Дніпро, 2006. – С. 884.
6. Архив Юго-Западной России. – Ч. 5. – Т. I. – К., 1869. – С. 84.

7. Там само. – С. 84 – 87.
8. Солодар О.І. Нариси з історії Чигиринщини / О.І.Солодар. – Черкаси: «Відлуння-Плюс», 2003. – С. 24.
9. Там само. – С. 25.
10. Ляссота Эрих. Дневник / Эрих Ляссота [Электронный ресурс]. – <http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Lassota/text.phtml?id=838>
11. Степенькіна П.Я. Даниловичі і Чигиринщина / П.Я.Степенькіна // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції 30 вересня – 1 жовтня 2010 р. – Черкаси: «Вертикаль», 2011. – С. 63.
12. Там само.
13. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / С.К.Кілессо. – К.: Техніка, 2000. – С.37.
14. Степенькіна П.Я. Даниловичі і Чигиринщина... – С. 64.
15. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – Т. 1 – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – С.37.
16. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л.Похилевич. – Біла Церква: Видавець О.В.Пшонківський, 2005. – С.520.
17. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю... – С.88-90.
18. Сказания о населенных местностях Киевской губернии... – С.520.

Людмила Абашіна (Суботів), старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника "Чигирин"

До історії виникнення та діяльності Генеральної військової канцелярії в Чигирині 1648-1676 рр.

У 1649 р. Чигирин стає столицею Війська Запорозького. В місті розміщується гетьманська резиденція і будинок уряду – Генеральна військова канцелярія. Вона підпорядковувалась безпосередньо гетьману, а його доручення між працівниками розподіляв генеральний військовий писар. Гетьман через канцелярію здійснював військове, адміністративне, судове, і фінансове управління державою [1, 133].

Канцелярія була центральною установою гетьманського діловодства. "У ній розглядалися найважливіші справи адміністративного і військового характеру – звіти і листування полкової і сотенної старшини, справи міст, прохання і скарги окремих людей. На різноманітність діловодства вказують гетьманські універсали, які виготовляла канцелярія, були тут накази старшині у військових справах, призначення полковників, мобілізаційні накази, затвердження і надання маєтків козацькій старшині, шляхті, духовенству, підтвердження прав міст, торгові справи, як, наприклад, встановлення мит і надання окремих привілеїв купцям, рішення у церковних справах, оборонні універсали для різних осіб, проїзні універсали для послів та ін.

З гетьманської канцелярії виходили також листи до полковників та іншої старшини з відповідями на їх запитання і з результатами з'ясування різних справ. Отже, нова адміністрація охоплювала широке коло питань, глибоко вникала в життя суспільства і добре справлялася зі своїми завданнями..." [2, 237, 238].